

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

crossref

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416

Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

6 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 6, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 6, ISSUE 1

TOSHKENT-2020

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

№6 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-6>

Бош муҳаррир:
Раҳматов Анвар Исламович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристлар малакасини ошириш
маркази директори

Бош муҳаррир ўринбосари:
Отажонов Абдоржон Анварович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристлар малакасини ошириш
маркази директори ўринбосари,
юримдик фанлар доктори, профессор

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ЖУРНАЛИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Окюлов Омонбой

*Юристлар малакасини ошириш маркази
профессори, юримдик фанлар доктори,
профессор, Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган юрист*

Саидова Лола Абдувахидовна

*Юристлар малакасини ошириш маркази кафедра
мудир, юримдик фанлар доктори*

Тошев Бобокул Норқобилович

*Юристлар малакасини ошириш маркази кафедра
мудир, юримдик фанлар доктори*

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусаҷонович

*Бош Прокуратура Академияси Марказ бошлиғи,
юримдик фанлар доктори, профессор*

Отажонов Фозилжон Хайдарович

*Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси
ҳузуридаги Халқаро тижорат арбитраж (ҳакамлик)
суду раиси, юримдик фанлар доктори (DSc), доцент*

Баймолдина Зауреш Хамитовна

*Қозоғистон Республикаси Олий Суду
Академияси ректор, юримдик фанлари
номзоди*

Годунов Валерий Николаевич

*Белорус давлат университети Ўқув муассасаси
“Судьялар, прокуратура, суд ва адлия муассасалари
ҳодимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш
институтини” директор, юримдик фанлари доктори,
профессор*

Масъул котиб: **Раҳманов Шухрат Наимович**

Юристлар малакасини ошириш маркази доцент, юримдик фанлар номзоди

Саҳифаловчи: Абдуллаева Шахзода Собитовна

Контакт редакци журнали:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

Общественно-правовой и научно-практический журнал
ВЕСТНИК ЮРИСТА
№6 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-6>

Главный редактор:

Рахматов Анвар Исламович

Директор Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции

Заместитель главного редактора:

Отажонов Абборжон Анварович

Первый заместитель директора Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции, доктор юридических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Общественно-правового и научно-практического журнала
ВЕСТНИК ЮРИСТА

Окюлов Омонбой

Профессор Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист Республики Узбекистан

Саидова Лола Абдувахидовна

Заведующая кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Тошев Бобокул Норкobilович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусајонович

Начальник Центра Академии Генеральной Прокуратуры, доктор юридических наук, профессор

Отахонов Фозилжон Хайдарович

Председатель Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате, доктор юридических наук, доцент

Баймолдина Зауреш Хамитовна

Ректор Академии правосудия при Верховном Суде Республики Казахстан, кандидат юридических наук

Годунов Валерий Николаевич

Директор учреждения образования "Институт переподготовки и повышения квалификации судей, работников прокуратуры, судов и учреждений юстиции Белорусского государственного университета", доктор юридических наук, профессор

Ответственный секретарь:

Рахманов Шухрат Наимович

Доцент Центра повышения квалификации юристов, кандидат юридических наук

Верстка: Абдуллаева Шахзода Собитовна

Контакт редакции журнала:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**

№6 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-6>

**Chief Editor:
Rakhmatov Anvar**

Director of the Lawyers' Training Center
under the Ministry of Justice

**Deputy Chief Editor:
Otajonov Abrorjon**

First Deputy Director of the Lawyers' Training
Center under the Ministry of Justice, Doctor of
Law Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD

**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**

Oqyulov Omonboy

*Professor at the Lawyers' Training Center, Doctor of
Law Sciences, Professor, Honored Lawyer of the
Republic of Uzbekistan*

Saidova Lola

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Toshev Bobokul

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Mamasiddikov Muzaffarjon

*Head of the Center of the Academy of the General
Prosecutor's Office, Doctor of Law Sciences, Professor*

Otaxonov Foziljon

*Chairman of the International Commercial
Arbitration Court at the Chamber of Commerce
Doctor of the Science of Law, Associate Professor*

Baymoldina Zauresh

*Rector of the Academy of Justice at the Supreme
Court of the Republic of Kazakhstan, Candidate
of Legal Sciences*

Godunov Valeriy

*Director of the educational institution "Institute
for retraining and advanced training of judges,
employees of the prosecutor's office, courts and
justice institutions of the Belarusian State
University", Doctor of Law Sciences, Professor.*

**Executive Editor:
Rakhmanov Shukhrat**

*Senior Lecturer at the Lawyers' Training Center,
Candidate of Juridical Sciences*

Pagemaker: Abdullaeva Shakhzoda

Контакт редакции журнала:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

**КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ.
МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ**

1. ШИРИНОВ Джахонгир Джаббарович НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ШАКЛИНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	8
2. ИСАБАЕВ Акмалжон Тешабаевич ЖИСМОНИЙ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ ДАВЛАТ ИДОРАЛАРИГА МУЛККА ЭГАЛИК ҚИЛИШ ҲУҚУҚИ БИЛАН БОҒЛИҚ МУРОЖААТЛАРИНИ КЎРИБ ЧИКИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	15
3. ХОДЖАНИЯЗОВ Атаназар Джуманазарович ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚОНУНЧИЛИК ТАШАББУСИ ҲУҚУҚИ.....	21
4. СУЛТАНОВА Сабохат Алишеровна АДМИНИСТРАТИВНОЕ УПРОЩЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ МОДЕЛИ «УМНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ» И СПОСОБ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	26
5. ҲАМРОҚУЛОВ Синдор Бобомурод ўғли МАЪМУРИЙ ИХТИЁРИЙЛИКНИ АМАЛГА ОШИРИШ УСТИДАН САМАРАЛИ СУД НАЗОРАТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ	32

**ҲУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ.
ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ**

6. НАРЗИЕВ Отабек Саъдиевич КАПИТАЛ БОЗОРИ БИЗНЕСНИ МОЛИЯЛАШНИНГ МУҚОБИЛ МАНБАСИ СИФАТИДА ..	37
7. РАҲМАТОВ Анвар Исломович ҲАВАСКОРЛИК ВА СПОРТ МАҚСАДИДА ОВ ҚИЛИШ СОҲАСИДАГИ ШАРТНОМАЛАР	45
8. КАЛАНДАРОВА Маликахон Пирназаровна ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИ ТИЗИМИДА “ДАВЛАТ ЭҲТИЁЖЛАРИ” ДЕФЕНИЦИЯСИ.....	54
9. МАМАНАЗАРОВ Сардор Шухратович АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТИ ИЖРОИЯ ОРГАНИ: БОШҚАРУВ ВА РАҲБАРЛИКНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	62
10. БАБАЕВ Джахонгир Исмаилбекович ИСТЕЪМОЛЧИ БИЛАН ТУЗИЛГАН ШАРТНОМАЛАР БУЗИЛГАНИДА УНИНГ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ	67
11. ЯКУБОВА Ирода ПОНИМАНИЕ КОЛЛЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ АВТОРСКИХ ПРАВ В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ	76
12. АЛМОСОВА Шахноза Собировна ДОМЕН НОМЛАРИ ВА ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ВОСИТАЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЎЗARO БОҒЛИҚЛИК ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА МУАММОЛИ ҲОЛАТЛАР ТАҲЛИЛИ.....	81

**СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.
ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

13. ДЖУРАЕВ Ихтиёр Бахтиёрович ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМНИНГ СИФАТИ ВА РАҚОБАТБАРДОШЛИЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ПРОКУРАТУРАНИНГ РОЛИ	86
--	----

**ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ**

14. РУЗМЕТОВ Ботиржон Хайитбаевич КЛЮЧЕВЫЕ ПОНЯТИЯ, ЗНАЧЕНИЯ, ПРАВОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ТЕОРИИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	91
15. РАШИДОВ Бехзод Нурбоевич ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ЮРИТИШГА ҚЎЙИЛАЁТГАН ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР ВА УЛАРНИНГ ХУСУСИЙ АЙБЛОВ ИНСТИТУТИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ.....	98
16. САИДОВ Баҳром Анварович ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ШАХСНИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШ	104

**ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ**

17. МАХМУДОВ Суннатжон Азим ўғли АЙБЛИЛИК ТЎҒРИСИДАГИ МАСАЛАНИ ҲАЛ ҚИЛМАЙ ТУРИБ ЖИНОЯТ ИШИНИ ТУГАТИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ	110
18. КУЗИЕВ Азизбек Равшанбекович ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИ АМАЛГА ОШИРУВЧИ ОРГАНЛАР ВА ТЕРГОВ БЎЛИНМАЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЎЗARO ҲАМКОРЛИКНИНГ ЯНГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ	116

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

19. ГАФУРОВА Нозимахон Эльдаровна ХАЛҚАРО ТИББИЁТ ҲУҚУҚИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯСИДА СОҒЛИҚҚА БЎЛГАН ҲУҚУҚНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА РОЛИ	125
20. ХАМДАМОВА Фируза Уразалиевна, МАҲАМАТОВ Махмуд Махаматаминович ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ВА ЖАҲОН ТАЖРИБАСИНИ ҲИСОБГА ОЛГАН ҲОЛДА ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ	133
21. ГАНИБАЕВА Шахноза Каримбердиевна ОПЕКА И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО НАД ДЕТЬМИ, ОСТАВШИМИСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ – ПУТЬ К ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ	141
22. SUYUNOVA Kumush Akhatovna DIMENSIONS OF HUMAN RIGHTS AND DEROGATION CLAUSES DURING COVID 19 PANDEMIC UNDER ARTICLE 15 OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS (ECHR)	147

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

23. ТУРДИАЛИЕВ Муҳаммад Али Пўлатжон ўғли ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАР ДОИРАСИДА ИНГЛИЗ ҲУҚУҚИНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ХОРИЖ ВА МИЛЛИЙ ТАЖРИБАСИ	151
---	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

БАБАЕВ Джахонгир Исмаилбекович

Тошкент давлат юридик университети
“Фукаролик ҳукуки” кафедраси доценти, юридик фанлар номзоди
E-mail: jahongirbabaev76@mail.ru

ИСТЕЪМОЛЧИ БИЛАН ТУЗИЛГАН ШАРТНОМАЛАР БУЗИЛГАНИДА УНИНГ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): БАБАЕВ Дж.И. ИСТЕЪМОЛЧИ БИЛАН ТУЗИЛГАН ШАРТНОМАЛАР БУЗИЛГАНИДА УНИНГ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 6 (2020), Б. 67-75.

6 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-6-10>

АННОТАЦИЯ

Мақолада истеъмолчилар ўртасида тузилган фукаролик шартномаларининг турлари таҳлил қилинган. Бундай таҳминлар контрагентлар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларга, уларнинг муносабатларига ишонч ва мажбуриятларга масъулиятли ёндашувга асосланади. Шунингдек, мақола муаллифи томонидан шартнома шартлари ва мажбуриятлари тўлиқ ва тўғри бажарилса, шартномавий муносабатлар нуқсонсиз бўлиши, низо ёки эътирозларсиз яқунланади, деб таъкидланган. Муаллиф товарларни сотиб олиш ва сотиш ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш бўйича шартномалар шартларини бузганда истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг яхлит ва кенг қамровли тизимини яратиш, турли фукаролик ҳуқуқ институтлари механизмларининг ўзаро боғлиқлиги ва мустаҳкамлигини таъминлаш бўйича қоидаларни кўриб чиқади.

Калит сўзлар: истеъмолчи, шартнома, ҳуқуқий ҳимоя воситалари, товар, иш, хизмат, зарарни коплаш, деликт, жавобгарлик, ҳуқуқий механизм.

БАБАЕВ Джахонгир Исмаилбекович

Доцент кафедрасы Гражданского права
Ташкентского государственного юридического университета,
кандидат юридических наук, доцент
E-mail: jahongirbabaev76@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются виды гражданско-правовых договоров заключаемых между контрагентами. Такие ожидания основаны на правовых отношениях между контрагентами, доверии в их отношениях и ответственном подходе к обязательствам. Также, автором статьи особо отмечено, при соблюдении условий договора, а также при полном и надлежащем ее исполнении, договорные отношения будут выполнены без недостатков и завершатся без споров или возражений. Автором рассматриваются положения о важности создания целостной и комплексной системы средств правовой защиты прав потребителей при нарушениях условий договоров купли-продажи

товаров, выполнения работ и оказания услуг, обеспечения взаимосвязанности и слаженности механизмов различных институтов гражданского права.

Ключевые слова: потребитель, договор, средства правовой защиты, товар, работа, услуга, компенсация убытков, деликт, ответственность, правовой механизм.

BABAEV Jakhongir

Associate Professor at the Department of Civil Law of Tashkent State University of Law,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
E-mail: jahongirbabaev76@mail.ru

PROBLEMS OF PROTECTING CONSUMER RIGHTS IN BREACH OF AGREEMENTS WITH THEM

ANNOTATION

The article analyzes the types of civil contracts concluded between contractors. Such expectations are based on legal relations between counterparties, trust in their relations and a responsible approach to obligations. Also, the author of the article emphasized that if the terms of the contract are met, as well as if it is fully and properly executed, the contractual relations will be fulfilled without defects and will end without disputes or objections. The author considers the provisions on the importance of creating a holistic and comprehensive system of legal protection of consumer rights in case of violations of the terms of contracts for the purchase and sale of goods, performance of works and provision of services, ensuring the interconnectedness and coherence of mechanisms of various civil law institutions.

Keywords: consumer, contract, remedies, goods, work, service, compensation for losses, tort, responsibility, legal mechanism.

Таъкидлаш ўринлики, фуқаролик шартномавий-ҳуқуқий муносабатларда иштирокчилар ўз хоҳиши ва манфаатларидан келиб чиқиб ҳаракат қиладилар. Шу боис қоида тарихида шартномаларга риоя этилиши лозимлиги англашилади. Бироқ амалда ҳар доим ҳам шартномаларга риоя этилавермайди ва оқибатда кўп ҳолатларда шартномаларнинг бузилиши кузатилади [23, Б.56]. Бу ўз навбатида умумий иқтисодий барқарорликка салбий таъсир кўрсатиш билан бирга истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари бузилишига ва уларнинг қонуний манфаатларига путур етиши ва алаоқибат истеъмолчиларга зарар етказилишига олиб келади.

Истеъмолчи иштирокидаги шартномаларда ҳам ишлаб чиқарувчилар, сотувчи (пудратчи ёки ижрочи)лар зиммаларидаги мажбуриятни белгиланган шартлар ва талаблар асосида бажариши орқали истеъмолчининг шахсий, уй-рўзғор ва тадбиркорлик билан боғлиқ бўлмаган ўзга эҳтиёжлари таъминланади. Масалан, чакана олди-сотди шартномасида сотувчи харидорга шартномада келишилганидек белгиланган сифатдаги, ассортиментдаги ва бошқа мезонлар ва талабларга мос келадиган даражадаги товарни топшириш мажбуриятини олади. Бу мажбуриятнинг бажарилмаслиги эса истеъмолчи ҳуқуқларининг бузилишига ва унга зарар етказилишига олиб келади.

Цивилистик тафаккурнинг бугунги даражасидан маълумки, фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларнинг тузилиш мақсадига кўра, мол-мулкни бегоналаштиришга оид, мол-мулкдан вақтинча фойдаланишга оид, иш бажаришга оид ва хизмат кўрсатишга оид шартномалар гуруҳига жамланади. Ушбу шартнома гуруҳларнинг барчасида истеъмолчи иштирокига оид бўлган шартнома мавжуд. Жумладан, мулкни бегоналаштиришга оид шартномалар гуруҳида чакана олди-сотди шартномаси, мулкдан вақтинчалик фойдаланиш шартномалари гуруҳида прокат шартномаси, иш бажариш шартномалари гуруҳида маиший пудрат шартномаси, хизмат кўрсатиш шартномалари гуруҳида эса фуқаро иштирокидаги деярли барча шартномалар “истеъмолчи шартномалари” сифатида эътироф этилади. Шу боис ушбу шартномаларда шартноманинг бузилиши ҳолатлари ва асослари бир қадар фарқланиши мумкин. Бироқ барча ҳолатларда ҳам ушбу шартномаларни бирлаштириб турувчи асосий жиҳат уларнинг “оммавий шартнома” қоидасига

бўйсундирилганлиги саналади. ФКнинг 358-моддасида назарда тутилган “оммавий шартнома”ни бугунги замонавий талқинда “истеъмолчи шартномаси” дея эътироф этишни таклиф этган ҳолда, ушбу шартнома шартларига риоя этмаслик ҳолати натижасида истеъмолчига зарар етказилиши факти ҳали шартнома тузилмасидан олдин ҳам вужудга келишини қайд этиш ўринли. Хусусан, шартнома тузишни таклиф этаётган ташкилотнинг оммавий шартнома тузишда бир шахсни иккинчи шахсдан афзал кўришга ҳақли эмаслиги қондасини бузиш иккинчи шахс томонидан ўзига етказилган зарар қоплашини талаб қилиш учун асос бўлиши мумкин. Сабаби шундаки, бу ҳолатда иккинчи шахсга нафақат моддий зарар, балки маънавий зиён етказилиши ва истеъмолчи сифатида у ушбу зарарларни қоплашни талаб қилишга ҳақли саналади.

Оммавий шартномани тузиш жараёни билан боғлиқ истеъмолчи ҳуқуқлари бузилишининг яна бир жиҳати шартнома тузишдан бош тортишга йўл қўйилмаслиги билан боғлиқдир. Бу ҳолатга нисбатан ФКнинг 377-моддаси еттинчи қисмида белгиланганидек, оммавий шартнома тузишдан асосиз бош тортганлик учун етказилган зарарни қоплаш назарда тутилган. Масалан, маиший техника жиҳозлари билан савдо қилаётган дўкон 5 миллион сўмлик товарни истеъмолчига сотишдан бош тортди ва оқибатда шу товар дўконда тугаб қолди. Бу туркумдаги товарлар бошқа дўконда 6 миллион сўмга сотилаётган бўлса, истеъмолчи шартномадан асосиз бош тортган дўкондан орадаги фарқни ўзига етказилган зарар суммаси сифатида талаб қилишга ҳақли саналади.

Чакана олди-сотди шартномасини бузилиши деганда, умумий қондадан келиб чиқиб, тарафларнинг шартнома шартларига риоя қилмаслиги, зиммасидаги мажбуриятларни бажармаслиги ёки лозим даражада бажарилмаслиги тушунилади. Масалан, сотувчининг сифати лозим даражада бўлмаган товарни сотиши натижасида сотиб олувчининг субъектив ҳуқуқлари бузилади, яъни сотиб олувчининг чакана олди-сотди шартномаси бўйича сифатли товарни олишга бўлган ҳуқуқи поймол этилади [19, Б.13].

Хорижий мамлакатлар қонунчилигида ҳам шартномаларнинг бузилиши мажбурият ҳуқуқининг муҳим таркибий қисмларидан бир саналади ҳамда кредитор ҳуқуқларини таъминлашда инобатга олинмаган ва уларнинг ўз ҳуқуқларини амалга оширишига таъсир кўрсатадиган ҳуқуқий воқеълик сифатида кўрилади. Жумладан, Германияда [3, Б.1-81; 22, Б.56-60; 26, Б. 10] 2001 йилда, Францияда [18] 2018 йилда мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарликни такомиллаштиришга оид қонунчиликка ўзгартиш ва қўшимчалар киритилган. Айни пайтда шундай тажриба Россия Федерациясида [25, 27, 15, Б.9-16. 17, 13, 14] ҳам амалга оширилганлигига эътибор қаратиш ўринли. Ушбу давлатларда шартнома бузилишини аниқлаш ва талқин этиш анъанавий доктриналарда кўп бора баҳс-мунозаранинг предметида айланган. Германия ва Франциянинг тажрибасини ўрганиш шундан далолат берадики, бу мамлакатларда анъанавий ёндашувларни ўзгартириш тенденцияси кузатилмоқда. Бунинг асосий сабаби сифатида қиёсий-ҳуқуқий тадқиқотларнинг натижалари эътироф этилмоқда. Тадқиқотчилар қайд этишича, илгари ҳуқуқий тизимлар таъсири аниқ чегараланган бўлса, бугунги кунда миллий қонунчиқарувчилар самарали ечимларни топиш учун нисбатан яқин ҳуқуқий тартиботлар билан чекланмасдан, хорижий ҳуқуққа мурожаат қилмоқдалар. Жумладан, Германия мажбурият ҳуқуқини ислох қилишда шартномавий жавобгарликнинг объектив асоси сифатида шартноманинг бузилиш қоидалари ўзгартиришларга учради. Аввал бошданок Германия Гражданлик Тузуқлари (ГТТ) ҳуқуқбузарлик турига боғлиқ ҳолда таснифланган ҳуқуқбузарлик таркибининг кўплигидан келиб чиққан⁶.

Эндиликда хусусий ҳуқуқни унификация қилишга оид халқаро ҳужжатларга мувофиқ, илгари мавжуд бўлган шартномани бажаришнинг мумкин эмаслиги, кечиктирилиши ва шартномани “ижобий” бузилишини умумлаштирувчи ягона ҳуқуқбузарлик таркиби киритилди. Шунга қарамасдан, муайян маънода бундай шартнома бузилишини таснифлаш ҳолати сақланиб қолинган, чунки ГТТнинг 280-§ ҳамда 282, 283 ва 286-§лари ҳар бир ҳуқуқбузарликка нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий ҳимоя воситасини қўллашнинг қўшимча шартномаларини назарда тутади.

Таъкидлаш лозимки, ГТТ 280-§ ҳуқуқ бузилишининг деярли барча ҳолатларда ҳимоя воситасини қўллаш учун асос ҳисобланади, бироқ ГТТнинг бошқа параграфларида ҳам жавобгарлик асоси бўлиб хизмат қиладиган нормалар мавжуд. ГТТ мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмида 280-§дан ташқари, 311а-§ ҳам мавжуд бўлиб, унда мажбуриятни ижро этишнинг мумкин эмаслиги

⁶ Германия доктринасида Х.Штол (*Stoll, Heinrich. Die Lehre von den Leistungsstörungen. 1936*) томонидан киритилган мажбуриятни бажариш муайян сабабларга кўра амалга оширилмаган ёки лозим даражада амалга оширилмаганлик ҳолатини ифодаловчи “Leistungsstörung” (бажаришнинг бузилиши) термини фойдаланилади.

аввалданоқ маълум бўлган ҳолларда ҳимоя воситасини қўллаш асослари белгиланади. Гап шундаки, Германияда бу борада амалга оширилган ислоҳотдан кейин аввалданоқ ижро этишнинг мумкин эмаслиги битимни ҳақиқий эмас деб топилиши учун асос ҳисобланмайдиган бўлди.

Бундан ташқари, амалга оширилган ислоҳотлар натижасида етказилган зарарни қоплаш ва шартномадан воз кечиш каби ҳимоя воситаларини қўллаш учун ягона асос жорий этилди. Мазкур икки ҳимоя воситасини қўллашга оид тегишли нормалар (280-§ ва кейингилари ҳамда 323-§ ва кейингилари) амалда бир-бирини сўзма-сўз такрорлайди. ГТнинг 325-§да қонун чиқарувчи ушбу ҳимоя воситалари бир-бирини инкор этмаслиги ва уларни бир пайтда қўллаш мумкинлигини белгилайди (ислоҳотдан олдин бунга йўл қўйилмас эди).

ГТда жавобгарлик масалалари тартибга солинадиган нормалар жамланмасини ажратиш мумкин. Хусусан, умумий қисмда бундай жамланмага 275-304, 320-326-§лар ва муайян маънода 311 II, III, 311a, 313, 314-§лар киради. Бироқ кўрсатиб ўтилган ҳимоя воситалар ва уларни қўллаш шартларини мажбурият ҳуқуқининг махсус қисмидаги шартномаларнинг муайян турларига оид бўлимларида (масалан, олди-сотди шартномасига нисбатан 434-§ ва кейингилари) учратишимиз мумкин.

Бу ҳолатда 275-§ ва кейингилари эътиборга молик бўлиб, уларда мажбуриятни ижро қилиш (Leistung)да ижро этилаётган мажбурият бошқа бир мажбуриятнинг қисми эканлиги эътиборга олинмайди[6, Б.583-584]. Айни пайтда 320-§ “Икки томонлама” шартнома деб номланадиган титул (бўлим)да жойлашган ва унда иккинчи томондан амалга ошириладиган ижронинг тақдири ҳал этилган. Кўп ҳолатларда эса бу қоидага нисбатан шартномадан воз кечиш ҳуқуқий қўлланилиши назарда тутилган⁷. 311a, 313 ва 314-§ нормалари ГТга ислоҳот натижасида киритилди ва аввалдан бажариш мумкин эмаслигига (эндиликда битимнинг ҳақиқий эмаслигига таъсир кўрсатмайди), битим асослари мавжуд эмаслигига (Störung der Geschäftsgrundlage) ва муҳим асослар бўйича узоқ муддатли шартномаларнинг бекор бўлишига (Kündigung von Dauerschuldverhältnissen aus wichtigem Grund) [5, Б.571] тааллуқлидир. Ҳуқуқий ҳимоя воситаси, яъни етказилган зарарни қоплаш чорасини қўллаш учун алоҳида асослар мажбурият ҳуқуқининг махсус қисмида ҳам назарда тутилган. Хусусан, 651-652-§лар туристик хизмат кўрсатиш шартномаси шартларини бузиб, истеъмолчига етказилган зарарни қоплашнинг мустақил асосларини белгилайди.

Бундан ташқари, Германия мажбурият ҳуқуқи бўйича амалга оширилган ислоҳотлар натижаси бўлиб ҳуқуқий ҳимоя воситаларни тартибга солишга урғу берилганлиги ҳисобланади. Ушбу гуруҳга оид янгиликларни ислоҳ қилинган ГТда судлар томонидан ҳуқуқни қўллаш амалиёти доирасида ишлаб чиқилган ва герман ҳуқуқ тизимининг ўзига хос жиҳатларини ифодалайдиган қоидалар ташкил этади (масалан, ГТнинг 241-§ 2-хатбошисида муҳофазаловчи мажбуриятлар (Schutzpflichten) деб аталадиган қоидаларнинг киритилиши ва уларни бузилиши натижасида вужудга келадиган масалаларни тартибга солишга қаратилган қоидаларнинг 282-§ ифодаланиши).

Таъкидлаш жоизки, шартнома бузилишининг ҳуқуқий оқибатлари шартномавий жавобгарлик чоралари билан чекланиб қолмайди. Кенг маънода шартнома бузилганда ҳуқуқий ҳимоя воситалари тўғрисида сўз юритиш ўринлидир ва бу воситалар хорижий ҳуқуқ фанида умумий воситалар сифатида эътироф этилади ҳамда қуйидагиларни қамраб олади: етказилган зарарни қоплаш ва неустойкани ундириш билан бирга шартномани бир томонлама бекор қилиш, мажбуриятни реал бажаришни талаб қилиш, синаллагматик шартномаларда мажбуриятни бажаришни тўхтатиш ва ундан воз кечиш (exceptio non adimpleti contractus), пул мажбуриятларида йиллик фоизлар ва нархни камайтириш.

Европа хусусий ҳуқуқи ривожланиши анъаналаридан бири ҳуқуқий ҳимоя воситаларига нисбатан комплекс ёндашув ҳисобланади. Бунда “ҳуқуқий ҳимоя воситалари” постсовет мамлакатларида қўлланиладиган “жавобгарлик чораси” тушунчасига қараганда кенгрокдир⁸. Шу боис кенг маънода бундай вазиятларда шартномавий жавобгарлик тўғрисидаги масала эмас, балки шартномавий жавобгарлик муаммоси ва шу билан боғлиқ ҳуқуқий ҳимоя чораларини

⁷ Бу қоидадан истисно 326-§ 1-хатбошиси ҳисобланади ва бунда мажбуриятни бажариш мумкин бўлмаганда шартномадан воз кечиша зарурат йўқлиги белгиланган.

⁸ “Ҳуқуқий ҳимоя воситалари” термини англо-америка ҳуқуқ тизимида шаклланган бўлиб, миллий фуқаролик ҳуқуқида бу “ҳимоя чоралари” тшунчасига яқин ҳисобланади. Айни пайтда ФКнинг 11-моддасида “фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усуллари” санаб ўтилган бўлиб, фикримизча, бу моддада келтирилган чоралар ва категорияларнинг мазмуни ва моҳиятидан келиб чиқиб, уларни “ҳуқуқий ҳимоя воситалари” деб номлаш мақсадга мувофиқдир.

(инглиз тилида Breach of Contract and Remedies сифатида ифодаланади) қўллаш имконияти кўриб чиқилиши лозим. Бундай ёндашув, умумий ҳуқуқ оиласи мамлакатларига хос бўлиб, у қуйидаги унификациялашган хусусий-ҳуқуқий ҳужжатлар: БМТнинг Товарларнинг халқаро олди-сотдиси тўғрисидаги Вена конвенцияси, Халқаро тижорат шартномалари принциплари – УНИДРУА, шунингдек Европа шартнома ҳуқуқи принципларида ўз ифодасини топган.

Айни пайтда ҳуқуқий доктрина муҳим ўрин тутадиган континентал ҳуқуқ тизими учун бошқа ҳуқуқий ҳимоя чораларидан жавобгарлик чорасини ажратиш хусусияти хосдир. Агар миллий цивилистик доктринада фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик нафақат мажбурият ҳуқуқининг, балки фуқаролик ҳуқуқи умумий қисмининг институти эканлиги борасида фикрлар билдирилган [21, Б.143-157] ва ФК тизимидаги тегишли нормалар қоидаларини ўзгартириш таклифи [14, Б.14-16] илгари сурилган бўлса, француз адабиётларида аксинча, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка нисбатан ягона институт сифатидаги анъанавий ёндашув танқид этилади ва бунда умумий концепцияни шакллантиришда деликт жавобгарлигининг устуворлиги шартномавий жавобгарликнинг ўзига хос хусусиятларини ифодалаш имконини бермайди [7, Б.1-26; 1, Б. 399-432]. Германияда эса шартномавий мажбуриятни бузганлик учун жавобгарликни шартнома ҳуқуқининг умумий қисмида эмас, балки шартнома ҳуқуқининг умумий қоидаларида акс эттириш таклифи этилган [4, Б.70].

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини бузганлик учун қўлланиладиган шартномавий жавобгарликнинг фуқаролик ҳуқуқида тутган ўрни борасида айрим ёндашувлар мавжуд. Биринчидан:

- шартномавий жавобгарликни фуқаролик ҳуқуқи умумий қисмининг институти ҳисобланган умумий фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тушунчасининг бир қисми сифатида эътироф этиш;
- жавобгарлик шартлари ва асоси алоҳида тартибга солинадиган, зарарни қоплаш тўғрисидаги қоидалар умумий қисмга ўтказиладиган табақалаштирилган ёндашув;
- шартномавий жавобгарликни ҳуқуқий ҳимоянинг бошқа воситаларидан ажратмаслик, бунда шартноманинг бузилиши ва унинг оқибатларини комплекс тартибга солиш.

Таъкидлаш лозимки, жавобгарлик турли фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар бузилишдан юзага келади [2, Б.2]. Шунга қарамасдан шартномавий жавобгарликнинг режими ҳар бир ҳолатда турлича бўлиши мумкин. Турли ҳуқуқий давлатлар қонунчилигида ҳуқуқий ҳимоя воситалари турли гуруҳларга ажратилганлиги ҳам фикримизнинг далилидир. Мазкур воситалари доктринал умумлаштиришга уриниш уларнинг ҳуқуқий режимини аралашиб кетишига олиб келмаслиги лозим. Бу борада француз юристлари мазкур муаммо билан бевосита тўқнаш келганлар ва бу борада қизгин мунозаралар бўлиб ўтган [24].

Ўзбекистонда шартномавий-ҳуқуқий жавобгарликни нафақат соҳавий, балки ҳуқуқнинг умумий назарияси нуқтаи назаридан умумлаштиришга доктринал интилиш турли эътирозларга сабаб бўлди ва бунда ягона назария доирасидан четга чиқадиган шартномавий жавобгарликнинг хусусиятлари эътибордан четда қолди [20, Б.16-17].

Иккинчидан, амалда сўз фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг умумий тушунчаси тўғрисида эмас, балки жавобгарликнинг умумий чораси – зарарни қоплаш хусусида бормоғи зарур. Ҳуқуқий ҳимоянинг мазкур воситаси ҳар қандай субъектив фуқаролик ҳуқуқи бузилганида қўллаш учун яроқли бўлган универсал чора саналади. Бу нормал тартибга солинадиган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда бузилган ҳуқуқни ҳимоя қилиш зарурати юзага келганда компенсациялашда табиий равишда ўзгариш жараёни рўй беради. Шу жиҳатдан фуқаролик ҳуқуқи доирасида мулкӣ (биринчи навбатда пулли) компенсация мақбул чора саналади ва бу чора фуқароликнинг предмети ва методи нуқтаи назаридан ҳам ўринлидир. ФКнинг 14-моддаси зарарни қоплашга оид белгиланган нормалар фикримизнинг далилидир. Зеро, зарарни қоплаш фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг универсал усули [29, Б.45] сифатида деярли барча ҳуқуқ бузилиши ҳолатида қўлланилиши мумкин.

Германия ҳуқуқида “зарар қопланишини талаб қилиш ҳуқуқи” (“Schadensersatzrecht”) деб номланадиган ГГТнинг 249-§дан бошлаб бир қатор нормалар белгиланган. ФКдан фарқли равишда зарарни қоплашга оид қоидалар ГГТнинг умумий қоидалар бўлимида эмас, балки мажбуриятларнинг умумий қоидалар қисмида назарда тутилган. Шунга қарамасдан, бу қоидаларнинг аҳамияти фақат мажбурият ҳуқуқи соҳаси билан белгиланиб қолмайди. Зарар қопланишини талаб қилиш ҳуқуқининг норматив асоси бўлган ГГТнинг 249-255-параграфлари шартномалар ва деликтдан келиб чиқадиган мажбуриятларга нисбатан ҳам қўлланилади (гарчи деликт мажбуриятларида зарарни қоплашни талаб қилиш учун қўшимча асослар “йўл қўйилмаган ҳаракатлар (Unerlaubte

Handlungen)” бўлимида ҳам мавжуд бўлсада). Қолаверса, ушбу нормаларнинг қўлланилиши ГГТ билан тартибга солинадиган муносабатлар билан чекланиб қолмайди. Мазкур нормалар Германия Савдо тузуклари, шунингдек махсус қонунларнинг тартибга солиш доирасида ҳам амал қилади. Бундан ташқари, ушбу қоидалар нафақат мажбуриятларга, балки ашъвий ва корпоратив ҳуқуқ соҳасида ҳам қўлланилади. Мазкур жиҳатлар асосида Д.Медикус зарарни қоплаш тўғрисидаги қоидалар, ўзининг моҳиятига кўра мажбурият ҳуқуқининг умумий қисмида эмас, балки ГГТнинг умумий қоидаларида ёки алоҳида умумий қонунда тартибга солиниши лозимлиги хусусида хулосага келади [6, Б.583-584].

Франция ГК институциявий тизим бўйича қурилган ва унда умумий қисм мавжуд эмас. Бироқ доктринал манбаларда айрим ҳолатларда икки қисм ажратилади: жавобгарлик шартлари ва жавобгарликни амалга ошириш [9, 10].

Ушбу вазиятдаги мантиқ тушунарли бўлиб, дастлаб қарздорни жавобгарликка тортиш мумкинлиги масаласини аниқлаш ва бунинг учун барча зарур шартлар мавжудлиги аниқланиши лозим. Агар биринчи саволга ишончли жавоб мавжуд бўлмаса, унда қарздор айнан қайси доирада жавобгар бўлиши аниқланиши, яъни айнан қайси зарарларни у қоплаши лозимлиги белгиланиши зарур. Ушбу мантиқ умумий ҳуқуқ оиласида ҳам мавжуд бўлиб, унда жавобгарлик (“liability”) ва зарарлар (“damages”) тушунчаси фарқланади. А.С.Комаровнинг фикрича, агар биринчи ҳолатда ҳуқуқбузилиш ҳолати (шартноманинг бузилиши ёки деликт шаклида) мавжудлиги аниқланса ва етказилган зарар тури (жисмоний, мулкӣ, маънавий) белгиланса, иккинчи ҳолатда етказилган зарар ҳажми, уни қоплашнинг юридик имконияти, шунингдек ушбу зарар учун пул компенсациясининг миқдори аниқланади [16, Б.38]. Шунингдек, Германия ҳуқуқида “Leistungsstoerungsrecht” ажратиладики, бу ҳолатда ҳимоя воситаси ва зарарни қоплаш масалалари тартибга солинадиган “Schadensersatzrecht”ни қўллаш асослари хусусида гап боради.

“Schadensersatzrecht” (зарарни қоплаш таомилларини тартибга соладиган 249-§ нормалари) ва “Leistungsstoerungsrecht” (ҳимоя воситаларини қўллаш учун зарур бўлган шартларни тартибга солувчи 275-§ нормалари) ўртасидаги чегарани белгилайдиган ГГТдан фарқли равишда, ФК мазкур тушунчаларни бир-биридан ажратмайди. Масалан, ФКнинг 324-моддаси ГГТнинг 280-§га функционал жиҳатдан мос келадиган нормаларни ифодалайди, унга кўра мажбуриятни бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик етказилган зарарни қоплашнинг умумий асоси ҳисобланади. Айни пайтда ФКнинг 324-моддаси иккинчи қисми зарарларни қоплашда инobatга олинадиган нархларни белгилайди, Германия ҳуқуқи нуқтаи назаридан эса бу ҳолатда мутлақ бошқа соҳага, яъни зарарни қоплаш тартибини белгилайдиган Schadensersatzrecht соҳасига тааллуқлидир. Фикримизча, умумий қисмда нафақат зарарни қоплаш ҳақидаги қоидаларни, балки кенг маънода ҳуқуқӣ ҳимоя воситаларини ҳам киритиш мумкин. Хусусан, ФКнинг 11-моддасида санаб ўтилган фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш усулларининг тушунчаларини очиб бериш мақсадга мувофиқ.

Ҳимоя воситаларини қўллаш асослари хусусида шуни айтиш мумкинки, уларни қўллаш учун ҳам субъектив фуқаролик ҳуқуқларини бузилиши умумий асос ҳисобланади [11, Б.569]. Бироқ бундай умумий асос табақалаштиришга муҳтож ҳисобланади ва бунда тегишли муносабатларнинг хусусиятлари инobatга олиниши лозим бўлади. Шу боис тегишли шартнома бузилишларини ҳуқуқӣ ҳимоя воситалар билан “боғланиши” умумий қисмдан ташқари доирада амалга оширилади. ФКнинг 11-моддаси иккинчи қисмида фуқаролик ҳуқуқлари бошқа усуллар билан ҳам ҳимоя қилиниши назарда тутилган. Жумладан, мулк ҳуқуқи бузилишини виндикация усулида ҳимоя қилишга оид қоидалар ФКнинг 228-моддасида белгиланган. Шу жиҳатдан мажбурият ҳуқуқи доирасида ҳимоя воситаларини қўллаш шартлари тўғрисидаги нормалар ҳам ўз ифодасини топган.

Бироқ бу ўринда фуқаролик ва деликт жавобгарликни аралаштириб юбормаслик лозим, чунки уларни юз бериши шартлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу шартларни умумий қолипга солиш мумкин эмас. Шу сабабли ФКнинг 24-боби қоидаларини 57-боби томонидан тартибга солинадиган муносабатларга татбиқ этилишини, жавобгарликнинг асослари ва шартларига оид эканлигини англатмаслиги лозим. Бу ҳолат ФКнинг 24 ва 57-боблари номланиши: “мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик” (шартномалар ёки бир томонлама битимлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар) ва “етказилган зарар учун жавобгарлик” (зарар етказилгунича қарздор ва кредитор ўртасидаги ҳуқуқӣ муносабат вужудга келмайди ёки қонун томонидан эътибор берилмайди). Ҳуқуқӣ ҳимоя воситаларининг бошқа турлари юзасидан айтиш мумкинки, уларнинг айримлари

универсал бўлиб, ҳар қандай ҳуқуқ бузиллишида қўлланилиши мумкин бўлса, бошқалар фақатгина муайян соҳаларда татбиқ этилишига мўлжалланган [12, Б.8].

Шунга қарамадан субъектив фуқаролик ҳуқуқлари бузилганида айрим ҳуқуқий ҳимоя воситаларини қўллаш учун умумий асослар ҳам мавжудлигига эътибор қаратиш мумкин (ФКнинг 14-моддаси). Бироқ шу ўринда эътибор қаратиш лозимки, мазкур умумий асосларни тегишли муносабатларнинг ўзига хослигини ҳисобга олиш мақсадида фуқаролик ҳуқуқи умумий қисми доирасида аниқлаштириш лозим бўлади.

Учинчидан, шартноманинг бузилиш ҳолатини тартибга солиш учун хусусий-ҳуқуқ нормаларини унификациялаштириш зарур. Бу ўринда сўз муайян қўлайликлар яратишга қаратилган юридик техника хусусида кетмоқда. Ҳуқуқий ҳимоя воситалари ва уларни қўллаш шартлари тўғрисидаги қоидалар гуруҳланганлиги шартнома бузилиш ҳолатларида кредитор фойдаланиши мумкин бўлган барча воситалар мажмуини англаш имконини беради. Жавобгарлик чоралари эса алоҳида ажратилмайдиган ҳуқуқий ҳимоя воситалари категорияларидан бири саналади ҳолос. Хусусан, Европа шартнома ҳуқуқи принципларининг “Бажармаслик ва ҳуқуқий ҳимоя воситалари тўғрисидаги умумий қоидалар” номли 8-бобида шартномани бузилиш ҳолатларида ҳуқуқий ҳимоя воситаларини қўллаш шартлари, шунингдек уларнинг бир-бири билан уйғунлиги тартибга солинган. Айни пайтда 9-боб ҳуқуқий ҳимоя воситаларига бағишланган ва у фақат жавобгарлик чоралари билан чекланмайди. Унда мажбуриятни натура ҳолида ижро этилишига нисбатан ҳуқуқ, тузук тараф томонидан синаллагматик шартнома (*exceptio non adimpleti contractus*)ни бажариш, шартномани бекор қилиш, баҳони пасайтириши ва ниҳоят зиёнлар ва фоизларни тўхтатиш имконини комплекс тартибга солади.

Халқаро тижорат шартномаси принциплари – УНИДРУАнинг 7-боби шартномани реал бажариш, бекор қилиш ва зиённи қоплаш каби ҳуқуқий ҳимоя воситаларига бағишланган бўлимларни ўзида ифодалайди. Товарлар халқаро олди-сотдиси тўғрисидаги халқаро Вена конвенцияси ҳам алоҳида жавобгарлик чораларини ажратмаган ҳолда, сотувчи ва сотиб олувчини ҳимоя қилиш воситаларини комплекс тартибга солади. Юқорида санаб ўтилган барча воситалар у ёки бу даражада миллий ҳуқуқ тизимларида амал қилади. Шунга қарамадан миллий қонунчиликда фақат жавобгарликка оид нормалар муайян маънода тизимлаштирилган ҳолда ҳимоя воситаларининг бошқа турлари тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар матнида “сочиби” ташланган. Бу айрим олимлар томонидан қитъа ҳуқуқ тизимида ҳуқуқий ҳимоя воситаларини ифодалаш тизимини қайта кўриб чиқиш ва уларни комплекс тартибга солишга ўтиш борасида фикрлар билдиришга асос бўлмоқда [8, Б.133-134].

ФКда мажбурият ҳуқуқининг умумий бўлими 24-боби тизимли қоидалари ундаги барча нормаларни мажбуриятларнинг алоҳида турларига нисбатан қўлланилишини назарда тутди. Бироқ мазкур қоидалар асосан шартномани бузиш оқибатларини тартибга солишга қаратилган бўлиб, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни барча соҳалари ва турларини қамраб олмайди. Ушбу бобнинг номланиш таҳлили ва алоҳида нормаларининг мазмуни шундан гувоҳлик беради. Чунки деликт жавобгарлигини тартибга солиш ФКнинг 57-боби нормалари доирасида амалга оширилади. Шу боис ГКнинг 24-боби қоидалари деликт мажбуриятларига қўлланилиши масаласи баҳслидир. Айрим нормалар эса айнан шартномавий ҳуқуқий ҳимоя воситаларининг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг уйғунлигини ифодалайди (масалан, ФКнинг 325, 330-моддалари). Фикримизча, универсал тусдаги ушбу нормаларни мажбуриятларнинг барча турларга мослаштириш зарурати юзага келади. Ушбу бобда ифодаланган айб тушунчаси деликт ҳуқуқий муносабатга нисбатан тўлиқ қўлланилиши учун “мажбурият” сўзини “мажбурилик” сўзига алмаштириш таклиф этилади, чунки зарар етказилиш пайтига қадар мажбурият ҳуқуқий муносабати юзага келмайди, балки мутлақ ҳуқуқий муносабат доирасида умумҳуқуқий мажбурият мавжуд.

Шу билан бирга, ФКнинг мажбурият ҳуқуқига оид умумий қоидалар қисмидаги умумий қоидалар, жумладан 20-бобнинг нормалари деликт мажбуриятларга нисбатан қўлланилишига оид аниқлаштирувчи қоидалар мавжуд эмаслиги ҳам, ФКнинг мажбурият ҳуқуқига оид қоидалари ўртасидаги ички зиддиятлар борлигини ҳамда улар ўртасида уйғунлик ва ўзаро мувофиқлик йўқлигини кўрсатади. Бу ҳолат айниқса мажбурият ҳуқуқига оид умумий қоидалар, хусусан, ФКнинг III-бўлими (Мажбурият ҳуқуқи) 1-кичик бўлими (Мажбуриятлар тўғрисида умумий қоидалар) нормаларининг барча турдаги мажбуриятларга (деликт мажбуриятлар, асосиз бойлик орттиришдан келиб чиқадиган мажбуриятлар, бир томонлама ҳаракатлардан келиб чиқадиган мажбуриятлар)га қўлланилиши масаласи бўйича тегишли кўрсатма мавжуд эмас. Мазкур бўшлиқни

ҳал этиш мақсадида ФКга “мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидаларнинг қўлланилиши” га оид моддани киритиш зарур (бундай нормалар Россия Федерацияси Гражданлик кодексининг 307.1-моддасида назарда тутилган). Фикримизча, бундай қоидалар ФКнинг “Мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидаларнинг қўлланилиши” номли 234¹-модда сифатида қуйидаги таҳрирда белгиланиши зарур:

Агар ушбу Кодекс ва бошқа қонунларда ифодаланган шартномаларнинг алоҳида турлари тўғрисидаги қоидаларда бошқа ҳолат белгиланмаган бўлса, шартномадан келиб чиқадиган мажбуриятлар (шартномавий мажбуриятлар)га нисбатан мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидалар (ушбу кичик бўлим) қўлланилади, бундай махсус қоидалар мавжуд бўлмаганида шартномалар тўғрисидаги умумий қоидалар қўлланилади (2-кичик бўлим).

Агар ушбу Кодекснинг 57 ва 58-бобларида тегишинча бошқа ҳолат белгиланмаган бўлса ёки тегишли муносабатнинг моҳиятидан бошқа маъно келиб чиқмаса, зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар ва асосиз бойлик орттиришдан келиб чиқадиган мажбуриятларга нисбатан мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидалар (ушбу кичик бўлим) қўлланилади.

Ушбу Кодекс, бошқа қонунларда бошқа ҳолат белгиланмаган бўлса ёки тегишли муносабатнинг моҳиятидан бошқа маъно англашилмаса, мажбуриятлар тўғрисидаги умумий қоидалар (ушбу кичик бўлим):

- 1) корпоратив муносабатлардан келиб чиққан (4-боб);
- 2) битимнинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш билан боғлиқ талабларга нисбатан қўлланилади (4-кичик бўлим 9-боб 2-параграф).

Иктибослар/Сноски/References:

1. Aubry, Hélène. L'influence du droit communautaire sur le droit français des contrats. Presses Universitaires d'Aix-Marseille. Faculté de Droit et de Science politique. 2002. p. 399-432. // URL: <https://presses-universitaires.univ-amu.fr/linfluence-du-droit-communautaire-droit-francais-contrats>

2. Fuqarolik huquqi. I-qism / Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYUU, 2017. – 235 b. // URL: <http://files.tsul.uz/student/10.pdf>

3. Gesetz zur Modernisierung des Schuldrechts vom 26.11.2001 (BGB1 2001 13138) // URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl101s3138.pdf%27%5D#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl101s3138.pdf%27%5D_1609248025954

4. Magnus, Ulrich. Der Tatbestand der Pflichtverletzung, in: Reiner Schulze, Hans Schulze-Noelke. Die Schuldrechtsreform vor dem Hintergrund des Gemeinschaftsrechts. – 1. Auflage. – Tübingen: Mohr Siebek, 2001. S. 70.

5. Medicus, Dieter. Die Leistungsstörungen im neuen Schuldrecht. Juristische Schulung. Juni 2003. Heft 6. S.521. // URL: <https://www.juris.de/jportal/prev/SBLU129120300>

6. Medicus, Dieter. Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. Ein Studienbuch. 14., neubearbeitete Auflage. München: Verlag C.H. Beck. 2003 (цит. Medicus. Schuldrecht AT). S. 273. Rz. 583-584. // URL: https://www.amazon.de/Schuldrecht-I-Allgemeiner-Dieter-Medicus/dp/3406667368/ref=pd_sbs_1?pd_rd_w=gW5W8&pf_rd_p=17269923-e95e-42b2-b8e1-f208b58f5815&pf_rd_r=5KJ5YC8TC2356RVBRQPD&pd_rd_r=8bcc0d3b-b47e-4a9c-86b3-183dbc6ec9c7&pd_rd_wg=JUvv0&pd_rd_i=3406667368&ppsc=1

7. Savaux, Eric. La fin de la responsabilité contractuelle? // RTD civ. (1) janv.-mars 1999. p.p. 1-26 // URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02246755>

8. Tallon, Denis. L'inexécution du contrat: pour une autre présentation // Revue trimestrielle de droit civil. (цит. RTD civ.) (2) avr.-juin 1994. P.233 et suiv. //

9. Viney, Geneviève. La responsabilité. Vol. 1. Conditions. 1982. Vol 2. Effets. 1988 (см. также более поздние переиздания), in Traité de droit civil sous la direction de Jacques Ghestin. Paris : L.G.D.J. // URL: <https://www.lgdj.fr/introduction-a-la-responsabilite-9782275045368.html>

10. Zimmermann, Reinhard. Remedies for Non-performance. The revised German law of obligations, viewed against the background of the Principles of European Contract Law // Edinburgh Law Review. Vol. 6.2002. pp. 271-314. // URL: <https://www.eupublishing.com/doi/abs/10.3366/elr.2002.6.3.271>

11. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право. Общие положения. М.: Статут. 1997.

С. 569 (автор главы – В.В. Витрянский). // URL: <https://may.alleng.org/d/jur/jur132.htm>

12. Витрянский В.В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. М.: Спарк. 1996. С. 8. // URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01000071867>

13. Витрянский В.В. Реформа российского гражданского законодательства: промежуточные итоги. 2-е изд., испр. и доп. М.: Статут, 2018.

14. Имомов Н.Ф., Меҳмонов Қ.М. Фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш истикболлари (Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг I-бўлими (1-163-моддалари)). Ахборот-таҳлилий материал. – Тошкент: ТДЮУ, 2020. – Б. 14-16.

15. Кирпичев А.Е. Система санкций за нарушение договора: меры ответственности, меры оперативного воздействия, расторжение договора и неюридические санкции // Законы России: опыт, анализ, практика. 2016. № 7. С. 9 - 16. // URL: <https://scholar.google.ru/citations?user=BgFQMp0AAAAJ&hl=ru>

16. Комаров А.С. Ответственность в коммерческом обороте. – М.: Юрид. лит. 1991. – С. 38. // URL: <https://naukaprava.ru/catalog/297/5561082/45721>

17. Кулаков В.В. Обязательственное право: учебное пособие. М.: РГУП, 2016. // URL: https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=560874

18. Мажбурият ҳуқуқини ислоҳ қилиш тўғрисидаги Ордонансни тасдиқловчи (ўзгартишлар билан бирга) Қонун 2018 йил 1 октябрдан кучга кирган: La loi ratifiant l'ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations// *Journal officiel* du 21 avril 2018; Projet de reforme de la responsabilite civile.

19. Мустафаев Ш.Б. Чакана олди-сотди шартномаси шартларини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик муаммолари: юрид. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент: 2008. – 13 б.

20. Окюлов О. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллаш асослари // Қонун ҳимоясида. 1999. – №9. – Б. 16-17, 19.

21. Раҳмонкулов Ҳ.Р. Мажбурият ҳуқуқи. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – Б. 143-157.

22. Синявская М.С. Вступительная статья и перевод новых положений Германского Гражданского Уложения// Ежегодник сравнительного права (под ред. Д.В. Дождева), – М.: Норма-Инфра М., 2002 г // URL: <https://www.dissercat.com/content/narushenie-dogovornogo-obyazatelstva-i-ego-pravovye-posledstviya-osnovnye-tendantsii-v-svete>

23. Синявская М.С. Ответственность за нарушение договора в российском и зарубежном праве // Пробелы в российском законодательстве. 2018. - №5. – 56 с. // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otvetstvennost-za-narushenie-dogovora-v-rossiyskom-i-zarubezhnom-prave>